

УСТАРЭЛАЯ ЛЕКСІКА Ў АПОВЕСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА
«ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА»

Уводзіны. Мова як сродак адлюстравання гістарычнага мінулага з'яўляецца адной з найбольш складаных праблем гістарычнай мастацкай літаратуры. У сувязі з гэтым у гістарычным жанры доўгі час існавалі розныя погляды на характар архаізацыі гістарычных твораў, на выкарыстанне ў мастацкіх тэкстах устарэлай лексікі, на магчымасці большага або меншага адыходу ад моўных форм сучаснага літаратурнага стылю. Як адзначаюць даследчыкі (Г. Андарала, А. Макарэвіч, Л. Яскевіч і інш.), устарэлыя словы выкарыстоўваюцца ў розных функцыях.

Асноўная частка. Л. Арочка сцвярджае, што «важным элементам стварэння мастацкага вобраза, абмалёўкі гістарычна-канкрэтных абставін, рэалізацыі аўтарскай задумы ў мастацкім творы з'яўляецца мова. У творах гістарычнай тэматыкі яе функцыя асабліва значная. Прынцып гістарызму, гістарычнай дакладнасці патрабуе ад пісьменніка ўвядзення ў моўную тканіну твора слоў, якія мы называем устарэлымі. Такія моўныя адзінкі з'яўляюцца абавязковай жанравай канстантай гістарычнай прозы» [1, с. 83].

Як падкрэслівае М. Цікоцкі, «гістарызмы, як і архаізмы, могуць ужывацца з пэўнай стылістычнай мэтай, але, у адрозненне ад апошніх, могуць і не выконваць ніякіх стылістычных функцый. Часцей за ўсё без стылістычных мэт ужываюцца яны ў навуковых працах па гісторыі, у разнастайных апісаннях мінулага» [2, с. 69].

У тэкстах мастацкай гістарычнай літаратуры, на думку Г. Андарала, доўгі час супрацьстаялі дзве тэндэнцыі: архаізатарская і мадэрнізатарская. Першая прадугледжвала выключна падрабязнае ўзнаўленне мовы заяўленай эпохі. Другая заклікала адмовіцца ад выкарыстання ўстарэлай лексікі. Сапраўды, працуючы над мовай гістарычнага твора, аўтар павінен пазбягаць празмернага насычэння мовы ўстарэлай лексікай і, наадварот, занадта вольнай мадэрнізацыяй мовы.

Даследаванне твораў У. Караткевіча сведчыць аб тым, што моўнае адчуванне і такт мастака дапамаглі пісьменніку пазбегнуць, з аднаго боку, празмернай архаізацыі, а з другога — лішняй мадэрнізацыі. Уладзімір Караткевіч з дапамогай архаізацыі ўвесь час аддаляе чытача ад сучаснасці і ўводзіць яго ў асяроддзе мінулага. Пачуццё мінулых эпох з усімі яго асаблівасцямі ні на хвіліну не пакідае чытача. На старонках твораў пануе атмосфера даўно мінулых гадоў. Дзякуючы тонкаму адчуванню аўтарам слова, ствараецца ўражанне, што твор напісаны на мове той эпохі, якую адлюстроўвае пісьменнік.

Характарызуючы ўстарэлыя словы, трэба захоўваць прынцып гістарызму пры ацэнцы моўных з'яў. Сустрэкаючы ў мастацкіх творах устарэлыя словы, па меркаваннях даследчыкаў, трэба размяжоўваць архаізмы і гістарызмы часу, г. зн. такія словы, якія для пісьменніка былі жывымі адзінкамі актыўнай лексікі і толькі пасля сталі ўстарэлымі; і архаізмы, і гістарызмы стылістычнага ўжывання з пэўнай стылістычнай мэтай выкарыстаны аўтарам.

Устарэлыя словы маюць асаблівую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, таму яны займаюць важнае месца ў аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха»:

1. Перадаюць каларыт мінуўшчыны, напрыклад: *Жупан* на грудзях і жываце — *жупан* з вішнёвага з золатам сукна — вось-вось пагражаў ляснуць. Паверх яго чалавек нацягнуў *чугу*, старажытную беларускую верхнюю вопратку. *Чуга* вісела вольна, прыгожымі складкамі, уся пералівалася зялёнымі, залатымі і чорнымі *візерункамі* і была перавязана амаль пад пахамі турэцкім пасам вяселькавых колераў [3, с. 48]; Апануты ён быў не ў *ліўрэю*, а ў світку самаробнага шэрага сукна з вялікімі кутасамі на жываце [3, с. 14]; Гэта быў край паляўнічых і *намадаў*, чорных *смалакураў*, ціхага, такога прыемнага здалёк, звону забытых цэрквачак над дрыгвой, край *лірнікаў* і цемры [3, с. 7] і інш.

2. Характарызуюць герояў праз іх мову: — Я *ахмістрыня*, — з годнасцю сказала старая [3, с. 15]; — *Велеісы* апраналіся толькі на панцыр, — непачціва перабіў я [3, с. 41]; — Вы размаўляеце са мною, з чалавекам, які звык драць за вушы розных *парвеню* [3, с. 52]; — Надзеечка, прыгажунька ты мая. Дазвольце старому хрэну *лапэтку* [3, с. 54] і інш.

3. Указваюць на час падзей, напрыклад: Гэта было паміранне *байбакоў*, якія занурыліся ў свае норы, паміранне жабракоў, продкі якіх былі адмечаны ў *Гарадзельскім прывілеі*, а самі яны, хоць і жылі ў багатых напаяўразбураных палацах, насілі ледзь не кажухі, хоць гонар іх быў нязмерны [3, с. 8]; Тады адбываюцца ігрышчы з іхнімі песнямі, *напрадхі* з бясконцамі гісторыямі, а пазней — сялянскія вяселлі. Гэта наш залаты час [3, с. 8] і інш.

Г. Лябедка лічыць, што «для рэалістычнага прайгравання рэальнасці, для таго, каб адлюстравіць падзеі як мага бліжэй да праўды, выклікаць у чытача больш дакладныя ўяўленні аб пэўнай гістарычнай эпосе пісьменнікі звяртаюцца да ўстарэлай, дыялектнай, спецыяльнай і нават жаргоннай лексікі» [4, с. 83].

Гістарызмы і ўстарэлыя словы, якія знаходзім у аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», можна падзяліць на наступныя групы:

1. Назвы з'яў грамадска-палітычнага парадку, прадстаўнікоў саслоўяў і г. д.: Ну, нічога, папрыціх-нуць гэтыя *хамы*, калі мы таго здрадніка шляхты прыдушым... [3, с. 141]; — Я *ахмістрыня*, — з годнасцю сказала старая [3, с. 15] і інш.

2. Назвы асоб па роду іх заняткаў: Наўрад ці нават у губерні будзе прыемна начальству, калі яно даведаецца, што вучоны так абараняе былога *крамольніка* [3, с. 125] і інш.

3. Назвы парод жывёл: Дрыкганты, парода, якая знікла, а калі нават і не знікла, дык хто ў гэтым закутку быў такі багаты, каб купіць іх [3, с. 112].

4. Назвы відаў зброі, іх частак: У двух я пабачыў доўгія стрэльбы, як у Рыгора, адзін трымаў у руках *пулгак*, астатнія былі ўзброены доўгімі *рацішчамі* і віламі, а адзін нават проста дубінай [3, с. 153]; Вострыя шпыкі, валасы і плашчы, якія луналі ў паветры, *дзіды* — усё гэта адбілася ў маёй памяці [3, с. 115] і інш.

5. Назвы старых мер даўжыні, плошчы, вагі, грашовых адзінак: Кошт жыта — 50 капеек *пуд*, значыцца — *дзесяціна* дае даход у дзесяць рублёў на год, і, значыцца, з усёй зямлі 500 рублёў у год [3, с. 56]; Але што ж нам было рабіць, падыхаць з голаду на чвэрці *валокі*? [3, с. 159]; І ногі ён ставіў не так, як звычайныя людзі, а наскамі ўнутр: так ходзяць усе прыроджаныя паляўнічыя, і заўважана, што гэта робіць кожны іхні крок даўжэй прыблізна на *цалю* [3, с. 143] і інш.

6. Назвы прадметаў зніклага побыту, прадметаў хатняга ўжытку, відаў адзення і г. д.: Пасля прыехала нейкая пажылая дама ў вельмі багатым колішнім аксамітным уборы, зараз даволі паношаным, у суправаджэнні худога, як *бізун*, маладога чалавека з яўна халуйскім тварам [3, с. 47]; Не памятаю, што тут было далей, як апынуўся ў маёй руцэ нейкі *карбач* [3, с. 126]; Або нават і не яны, а проста хвойная ігліца ў чайніку, дымныя чорныя хаты, дзе жанчыны ў *андараках* прадуць і пяюць бясконцую песню, падобную на стогн [3, с. 7]; Ён стаяў у сваім кажусе, зблытаныя валасы падалі з-пад *магеркі* на лоб, на добрыя дзіцячыя вочы [3, с. 173] і інш.

Заклучэнне. Выкарыстанне ўстарэлай лексікі У. Караткевічам выклікана не толькі тэматычнай абумоўленасцю, зместам, спецыфікай вобразаў, але і магчымасцю выбраць найбольш удалы ў мастацкіх адносінах варыянт. Гэта магчымасць выбару заключаецца ў самой прыродзе ўстарэлых слоў, якія валодаюць вызначанай стылістычнай магчымасцю. Аўтар звяртаецца да ўстарэлых слоў не толькі тады, калі ў сучасным лексіконе нельга знайсці для іх слоў, выразаў, якія з дакладнасцю супадаюць па значэнні.

Умела выкарыстоўваючы розныя прыёмы тлумачэння значэння ўстарэлай лексікі, пісьменнік паступова назапашвае неабходную колькасць устарэлых слоў, рыхтуе чытача да далейшага ўспрымання зместу тэксту. Тым не менш мова твора У. Караткевіча застаецца зразумелай і даступнай. Гэта дасягаецца з дапамогай розных прыёмаў тлумачэння ўстарэлай лексікі.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Арочка, Л. І.* Устарэлая лексіка як сродак адлюстравання гістарычнага мінулага беларускага народа / Л. І. Арочка // Знакамітая постаць : матэрыялы V грамад.-паліт. чытанняў, прысвеч. памяці К. Лышчынскага ; навук. рэд. І. І. Акінчыц. — Брэст, 1997. — С. 83—87.
2. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Вышэйшая школа, 1995. — 267 с.
3. *Караткевіч, У. С.* Дзікае паляванне караля Стаха : апошняя аповесць «Сямейных паданняў роду Яноўскіх», расказаная Андрэем Беларэцкім / У. С. Караткевіч ; маст. М. Басалыга. — Мінск : Беларусь, 2022. — 175 с. : іл.
4. *Лябёдка, Г.* Архаізмы — гістарычны пласт лексікі сучаснай мовы / Г. Лябёдка / Народная асвета. — 1974. — № 5. — С. 83.

УДК 821.161.3

К. А. Соц

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік
А. І. Белая

ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ Ў ПАЭМЕ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ «І ПУРПУРОВЫХ ВЕТРАЗЕЙ УЗВІВЫ»

Уводзіны. Широкае распаўсюджанне ў XX ст. набыла тэорыя інтэртэкстуальнасці, вытокі якой акрэслены ў працах Міхаіла Бахціна. Тэрмін «Інтэртэкстуальнасць» уведзены ў 1967 г. тэарэтыкам постструктуралізму Юліяй Крысцевай. М. Бахцін зазначаў, што акрамя дадзенай мастаку рэальнасці, ён мае справу з папярэдняй і сучаснай яму літаратурамі, з якімі знаходзіцца ў дыялогу.

Пад інтэртэкстуальнасцю разумеецца выяўленая з дапамогай разнастайных прыёмаў сувязь аднаго твора з іншымі. Да такіх прыёмаў адносяцца эпиграф, пародыя, перыфраз, цытаванне (рэмінісцэнцыя, алюзія), выкарыстанне крылатых слоў і выразаў, вядомых з літаратурных узораў, перайманне, запазычванне і г. д.